

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО У СРБИЈИ XIX И XX ВЕКА

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

„ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА“

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 44

SOCIAL, POLITICAL AND SCIENTIFIC THOUGHT
AND ACTIVITY
OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE HELD ON MARCH 29TH 2019

Accepted for publication at the 2nd Session of the Department of Social Sciences,
held on June 25th 2019, after being reviewed by
academicians Kosta Čavoški and Aleksandar Kostić

Editor

Academician

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE, 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Том CLXXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 44

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ
ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ 29. МАРТА 2019. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на II скупу Одељења друштвених наука,
одржаном 25. јуна 2019. године, на основу реферата
академика Косте Чавошког и Александра Костића

Уредник

академик

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД, 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура и коректура
Невена Ђурђевић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
Службени издана, Београд

Тираж
400 примерака

ISBN 978-86-7025-848-8

САДРЖАЈ

Реч уредника	9
Драган Симеуновић: <i>Особености њолиитичке мисли и дела Драјољуба Јовановића</i>	13
Dragan Simeunović: <i>The Specificity of Political Thought and Activities of Dragoljub Jovanović</i>	
Зоран Р. Томић: <i>Драјољуб Јовановић о уставином њиштану – Поводом Нацрта устава ФНРЈ</i>	39
Zoran R. Tomić: <i>Dragoljub Jovanović about Constitution – On the Draft Constitution of FPRY</i>	
Дарко Надић: <i>Еколошка мисао Драјољуба Јовановића</i>	49
Darko Nadić: <i>Environmental Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Срђан Јовановић: <i>Економска мисао др Драјољуба Јовановића</i>	61
Srđan Jovanović: <i>Economic Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Драган Веселинов: <i>Три недоумице Драјољуба Јовановића – Њејова „Аграрна њолиитика“ (1930) и друји њекстиови, њејова Народна сељачка стџранка (1940)</i>	77
Dragan Veselinov: <i>Three Dilemmas of Dragoljub Jovanović</i>	
Мира Радојевић: <i>Драјољуб Јовановић и хрвајтско њиштане (1924–1941)</i>	91
Mira Radojević: <i>Dragoljub Jovanović and the Croat Question (1924–1941)</i>	
Александар Животић: <i>Драјољуб Јовановић и СССР (1939–1941)</i>	139
Aleksandar Životić: <i>Dragoljub Jovanović and the USSR (1939–1941)</i>	
Ивана Дамњановић: <i>Драјољуб Јовановић и Шпански грађански рајт</i>	155
Ivana Damjanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Spanish Civil War</i>	
Драгомир Бонџић: <i>Драјољуб Јовановић и Београдски универзитет</i>	169
Dragomir Bondžić: <i>Dragoljub Jovanović and University of Belgrade</i>	
Александар Стојановић: <i>Драјољуб Јовановић о десничарима српској и јуословенској националној усмерења</i>	187
Aleksandar Stojanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Political Right-Wing of Serbian and Yugoslav National Orientation</i>	

Слободан Селинић: Драгољуб Јовановић у Народној скупштини ФНРЈ 1945–1947.	201
Slobodan Selinić: <i>Dragoljub Jovanović in National Assembly of FPRY 1945–1947</i>	
Александар В. Милетић: Драгољуб Јовановић и Милован Ђилас: сукоб политичких концепција	221
Aleksandar V. Miletić: <i>Dragoljub Jovanović and Milovan Đilas: Conflict of Political Conceptions</i>	
Наташа Милићевић: Судбина „сапућника револуције“: Драгољуб Јовановић између интеграције и репресије (1944–1947)	235
Nataša Milićević: <i>A Destiny of a “Fellow Traveller of the Revolution”: Dragoljub Jovanović between Integration and Repression (1944–1947)</i>	
Срђан Јовановић: Мој деда Драгољуб Јовановић.	249
Фотографије и документи.	257

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су саопштени на скупу „Друштвена и научна мисао Драгољуба Јовановића“ који је одржан 29. марта 2019. године у Српској академији наука и уметности. Скуп је одржан у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији XIX и XX века“ који је својевремено покренуо академик Михаило Марковић, а који је организовао Одбор за филозофију и друштвену теорију Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности.

Поменути циклус инициран је са циљем да се осветли друштвени и политички живот Србије у времену које је претходило њеном стварању као самосталне и међународно признате државе у XIX веку, али и времену када је убрзаном модернизацијом настојала да се прикључи европским државама усвајајући њене вредносне и друштвене стандарде и у коме су све до Првог светског рата постављане координате вредносног, политичког, научног и образовног система Србије. Кроз појединце који су били предмет скупа поменутог циклуса назире се један заборављени, а неретко и свесно потиснути период српске историје у коме су постављени јасни циљеви који су реализовани несебичним прегалаштвом и лојалношћу државном циљу, без обзира на многа неслагања и сукобе. Чудним токовима историје Србије у XX веку многи од тих појединаца су заборављени, потиснути из колективног сећања, а неки су проглашени државним непријатељима, као што је то био случај са Слободаном Јовановићем. Таквим историјским током, који је у многим случајевима био свесно усмераван, у колективном сећању прекинут је континуитет српске историје у последа два века. Без тог континуитета, уз радикалне заокрете који су често били трагични, а понеки и недовољно јасни, тешко је разумети време у коме живимо јер нам се чини да се догађаји чији смо сведоци одигравају први пут, да немају своју предисторију, а ако је имају, она не сеже даље од неколико деценија у прошлост. Нисмо свесни да смо сведоци и учесници процеса дугог трајања који имају своје константе и цивилизацијске међаше у историјском вртлогу који може изгледати хаотичан и понекад тешко разумљив.

Српска историја од почетка XIX века као да је подељена у неколико светова који су бескрајно удаљени једни од других. Историја Србије до Првог светског рата потиснута је стварањем Југославије, а оба периода потиснута су и вредносно негирана после Другог светског рата, да бисмо у садашњем времену збуњени, идеолошки подељени, танког и супротстављеног вредносног система покушавали ове раздвојене светове да спојимо у целовиту слику коју не разумемо до краја. Ипак, у меандрима српске историје постоји континуирани ток чудесних узлета, али и несхватљивих заблуда и странпутица који, сагледани у целини, чине јединствено историјско ткиво из кога би се могле извући многе поуке и избећи будуће странпутице и трагични исходи којима је обилавала српска историја у XX веку.

Историја Србије о којој је овде реч није била условљена само глобалним политичким и геостратешким векторима. У великој мери она је била одређена делањем појединаца који су је, у већој или мањој мери, усмеравали у одређеним, често супротстављеним правцима. Хоризонти разумевања глобалног положаја у коме се налазила Србија у времену после стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и Југославије, били су до те мере различити, често инкомпатибилни, да је данас тешко уочити јединствену нит у којој би српски национални интерес био неупитна константа. И тако је остало до данашњих дана.

Политичка елита Србије XIX и XX века била је добрим делом и интелектуална елита. Сетимо се Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Слободана Јовановића, Симе Марковића и других значајних интелектуалаца који су обележили политички живот Србије у распону од једног века. Међу њима је свакако и Драгољуб Јовановић, који је докторирао на Сорбони и већ у раној младости се укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у предратној ни у послератној Југославији. И управо то убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским узусима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурима пре и после Другог светског рата. Био је затваран и у Краљевини Југославији и у социјалистичкој Југославији. И управо у тој чињеници крије се морална константа, тако ретка међу политичарима. Не одступајући од својих начела, био је спреман да поднесе све консеквенце које су та начела захтевала.

Остаје, међутим, дилема да ли је не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се оружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену и тако јавно и јасно оцртао карактер предратне и социјалистичке Југославије. Одговор на ово питање је већ сада могуће наслутити. Драгољуб Јовановић је био, рекло би се, и једно и друго. Начела којим се руководио у

свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на моралну цену. У том смислу би се могло рећи да је био политички наиван јер политички *modus operandi*, како је то приметио Макијавели, не укључује моралне консидације. Са друге стране, морална константа Драгољуба Јовановића остаје репер за све девијације система у којима је живео, без којег би оне можда биле мање уочљиве или не би биле на тако драстичан начин исказане.

Управо из тих разлога Драгољуб Јовановић не сме да буде предат заборава као што је то деценијама био. Скуп који му је Српска академија наука и уметности посветила и зборник који је пред нама тек су мали допринос да до тог заборава не дође.

Александар Костић

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И БЕОГРАДСКИ УНИВЕРЗИТЕТ*

ДРАГОМИР БОНЏИЋ

Институт за савремену историју, Београд

У раду се на основу архивске документације, штампе, мемоара и литературе посматра место Београдског универзитета у животу и раду Драгољуба Јовановића. Јовановић није био студент Београдског универзитета, али је његов живот од ране младости био блиско повезан са овом установом. У два наврата је био професор на Правном факултету Београдског универзитета у две различите историјске епохе: први пут од 1923. до 1932, а други пут накратко 1945/46. Оба пута, Јовановићев рад на Универзитету је почињао са великим очекивањима и надама, а прекидан је изгоном и судским пресудама. Посебна пажња у раду посвећена је управо уклањању Драгољуба Јовановића са Правног факултета и Београдског универзитета 1932. и 1946. године и улози коју су у томе имали универзитетски органи и универзитетски наставници.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, Београдски универзитет, Правни факултет, професор, социологија, аграрна политика, аграрна економија, прогон

Драгољуб Јовановић рођен је у селу Ђиљан поред Пирота, 8. априла 1895. године. Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у родном граду. Од почетка школовања био је одличан и амбициозан ђак и много је читао. Врло рано га је заинтересовала политика, упознао се са социјалистичком литературом, учествовао у раду ђачке социјалистичке групе и почео да објављује прве радове у новинама. Већ тада, у свести младог гимназијалца чврсто су усађене идеје социјалне правде и једнакости и отпор према национализму и ратовима.¹

* Рад је део пројекта „Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре“ (бр. 177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Надежда Јовановић, *Предговор*, у: Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књига I, Београд 2008, 10; Надежда Јовановић, *Животи за слободу без стораха (сјудија о животи и делу др Драгољуба Јовановића)* Београд 2000, 27–42; Мира Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, Српски биографски речник, том 4, Нови Сад 2009, 484; Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене, књига I, Заноси*, Београд 1997, 21–45.

Прва помисао о универзитету, чак и о професури, према писању самог Драгољуба, појавила се још у Пироту 1910. године, у његовој петнаестој години, после мале матуре, као идеја његовог старијег брата Петра. Родитељи нису имали довољно средстава, те нису ни имали конкретне планове за његово даље школовање. Сам Драгољуб, већ занет идејом социјализма, желео је да постане учитељ, да би био у вези са народом и остао социјалиста. У једном разговору брат Петар га је подстакао да заврши још два разреда гимназије (укупно шест разреда, колико је у Пироту тада било могуће), и обећао му подршку за наставак гимназије и упис и студирање на Великој школи, односно на Универзитету у Београду. Тада му је, наводно, рекао: „А где пише да ти не можеш бити професор универзитета и тако ‘остати социјалиста’ и без учитељске школе?“²

Тако је Драгољуб Јовановић августа 1912. наставио школовање у Другој београдској гимназији где се уписао у седми разред. У Београду је завршио седми и осми разред и положио велику матуру 1914. Током школовања у Београду остао је добар ђак и наставио са друштвеним ангажманом и политичким активностима у социјалистичком покрету. Упознао је социјалисте Драгишу Лапчевића, Димитрија Туцовића, Душана Поповића, Николу Богдановића и друге. Већ током гимназијског школовања Јовановић је остварио и контакт са Београдским универзитетом. Током 1912. године, као ђак седмог разреда, ушао је и у универзитетске ауле, пошто је Друга београдска гимназија, због избијања Балканских ратова, тада била смештена на Филозофском факултету, у згради Капетан Мишиног здања. У осмом разреду је већ одлазио на Филозофски факултет, пропуштајући обавезне часове у школи, и слушао предавања истакнутих професора Јована Скерлића, Богдана и Павла Поповића, Радована Кошутића, Уроша Петровића, Војислава Јовановића Марамба и лектора француског језика Гастона Гравијеа. У гимназији му је Француски језик предавао каснији професор Универзитета Миодраг Ибровац. На политичким скуповима је слушао и Лазара Марковића, доцента Правног факултета.³

Управо када је стасао да започне студије на Београдском универзитету, Јовановићево школовање је прекинуто избијањем Првог светског рата. Вихор рата га је одвео у Македонију и Грчку. Радио је као учитељ и преводилац француске војске, а у Солуну је био сарадник листа *Српски глас*.⁴

² Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књига I, Београд 2008, 34–35, 49–50.

³ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 50, 74–75, 123–124, 151; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 1, 45–52. О наведеним професорима види више у: *Сјмо јодина Филозофској факултету*, уредник Радован Самарџић, Београд 1963.

⁴ М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 484; Н. Јовановић, *Предговор*, 10; Н. Јовановић, *Живот за слободу без стјраха*, 43–47; Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књига 1, Заноси*, 52–70; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 159–211. Како сам Јовановић пише, у јесен 1914. о одласку на универзитет „није могло бити речи“; када је, у то време, приватним послом кренуо за Београд брзо се вратио „јер је Београд био тучен са Саве и са земунске стране, на свим странама

Почетком 1916. године Јовановићу је саопштено да је као ђак, односно свршени матурант, ослобођен војне дужности и да може да иде на студије у Француску. Тако је, као и многи други српски ђаци, одлуком српске владе из септембра 1916. отпутовао на наставак школовања и студије у Француску. После неколико дана у Паризу упућен је на студије историје и географије у Клермон Феран (јесен 1916 – јесен 1917), а потом је дошао у Париз где је студирао право (јесен 1917 – јесен 1919), а затим социологију код професора Селестена Буглеа, наследника Емила Диркема. Ове године су за Јовановића свакако биле формативне и кључне: постао је франкофон и франкофил, што је остао читавог живота, завршио је два факултета – Филозофски и Правни, и на крају на Правном факултету на Сорбони, јула 1923. године, одбранио две докторске дисертације (*Модерни стимуланси за раднички рад/Les stimulants modernes du travail ouvrier* и *Оптимальни принос радничкој ради/Les rendements optimaux du travail ouvrier*; за другу добивши награду Француске академије наука 1925) и тако стекао државни докторат. Током студија у Паризу интензивно се бавио политичким и друштвеним радом међу југословенским студентима у Француској, у разним удружењима и гласилима, пре свега у *Средњим удружењу југословенских студената у Француској* и *Гласнику југословенске омладине*. Пошто му је априла 1919. одузета стипендија, од септембра 1919. до септембра 1923. радио је у Посланству Краљевине СХС и као шеф рачуноводства у Просветном одељењу. Јовановић је у овом периоду формирао и породицу у Француској: у Паризу се 1919. венчао са студенткињом Даном Милошевић, а марта 1923. у Паризу им се родила и ћерка Бојка.⁵

И током боравка у Француској остварио је контакт са неким професорима Београдског универзитета који су му остали у живој успомени, а неки и утицали на његову каријеру. У Клермон Ферану је упознао професора историје Николу Вулића и његовог сина, каснијег асистента Филозофског факултета, Станислава Вулића, и слушао његова јавна предавања о Србији и повлачењу преко Албаније. Вулић му је помогао и да положи веома тежак испит из Латинског језика, што му је омогућило да заврши *лисанс* за годину дана.⁶ Јовановић је професорима Београдског универзитета, Јовану Радонићу и Кости Куманудију, гостима професора Вулића, показивао знаменитости Клермона и Монферана у лето 1917. Тада је вођен и разговор о његовој будућој каријери; професори Радонић и Кумануди су га саветовали да

виделе су се разрушене куће, једна од двеју универзитетских зграда била је срушена, шут од грађевинског материјала претварао се у гомилу бисера и дијаманата на дивном јесењем сунцу“ (Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 171).

⁵ М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 484; Н. Јовановић, *Предговор*, 10–11; Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, 48–72; Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књига I, Заноси*, 71–91, 141–146, 165–168, 173–174, 178–179; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 215–217, 223–224, 243, 319, 339.

⁶ Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књига I, Заноси*, 71–91; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 224–227 (медаљон Николе Вулића).

после историје и географије учи права, па да дође на Београдски универзитет и предаје историју словенских права.⁷ Коста Кумануди је као министар финансија омогућио Јовановићу да добије положај шефа рачуноводства у Просветном одељењу, а потом му је са 5.000 франака државне помоћи 1923. помогао да штампа докторску тезу (што је био услов за одбрану доктората) и позвао га да ради у Министарству финансија чим постане доцент у Београду.⁸ Место доцента на Правном факултету Драгољубу Јовановићу је обећавао и један од најистакнутијих професора Београдског универзитета Слободан Јовановић, којег је упознао током Мирвоне конференције у Паризу, преведећи на француски документа о бугарским зверствима у току Првог светског рата. Када му је још пре одбране доктората 1922. године показао садржај тезе, Слободан Јовановић је сматрао да је боље да је узео тему из аграрне политике, а не индустријске, и да је планиран за наставника аграрне политике на Правном факултету Београдског универзитета.⁹

После одбране доктората 1923. године, Драгољуб Јовановић се као службеник Министарства финансија у Паризу јавио на конкурс за доцента за економско-финансијску групу предмета. Препоруку су му дали професори Слободан Јовановић и Коста Кумануди, а према Драгољубовом писању они су утицали и да се конкурс одложи јуна 1923, и објави после његове одбране доктората у јесен исте године. Према Јовановићу, они су му се чак и извињавали што су га предложили само за доцента, а не за ванредног професора, иако је то својим квалификацијама заслуживао.¹⁰ Драгољуб Јовановић је 9. октобра 1923, на седници Савета Правног факултета, међу 11 кандидата, једногласно изабран за доцента економско-финансијске групе Правног факултета, на основу реферата Милића Радовановића и Слободана Јовановића. Избор је 18. октобра усвојила и Универзитетска управа, а потврђен је указом министра просвете 4. фебруара 1924.¹¹ Тако је у својој 28. години дошао на Београдски универзитет, као млад и перспективан научник и наставник, француски ђак и носилац државног доктората париског Правног факултета, од којег је много очекивано. После десет година се као наставник појавио у аулама Капетан Мишиног здања у којем је Правни факултет био смештен до изградње нове зграде 1940. године.

⁷ Д. Јовановић, *Полијичке усјомене, књија 1, Заноси*, 78–80.

⁸ Д. Јовановић, *Полијичке усјомене, књија 1, Заноси*, 174; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 339.

⁹ Д. Јовановић, *Полијичке усјомене, књија 1, Заноси*, 172; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 363 (медаљон Слободана Јовановића).

¹⁰ Д. Јовановић, *Полијичке усјомене, књија 1, Заноси*, 181–182, 192–193; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 361, 372.

¹¹ Архив Србије (АС), фонд Београдски универзитет (БУ), фасц. II, бр. 18/1923, бр. 11256, 10. октобар 1923; Исто, бр. 751, 6. фебруар 1924; Љубица Кандић, *Историја Правног факултета у Београду 1905–1941*. Друга књига, II том, Београд 2002, 256–257; *Просветни гласник*, 1. фебруар 1924, 27.

Јовановић је у почетку, пре него што је почео да држи предавања, испитивао економску политику и науку о финансијама. На економско-финансијској групи са њим су били Милић Радовановић (1860–1936), стари професор, један од стубова Правног факултета, који је отишао у пензију 1925. године, и Милан Тодоровић (1879–1950), а касније Јован Ловчевић (1894–1984), Милан Жујовић (1900–1988) и Александар Јовановић-Фоглер (1896–1977).¹² Одржао је приступно предавање у свечаној дворани Старог универзитета 25. марта 1924. године. Тема је била *О социјалном духу у економији*, а излагање је касније објављено у *Архиву за правне и друштвене науке*. Присуствовали су сви професори Правног факултета, а у првом реду је седео Слободан Јовановић. Предавање није читао, већ је говорио на основу подсетника, и сматрао је да је то било његово „програмаатско“ предавање за универзитет.¹³

Јовановић је почео брзо да напредује. У звању доцента је био мање од две године, и 1925. се јавио на расписан конкурс за ванредног професора. Комисија коју су чинили Слободан Јовановић и Коста Кумануди је написала позитиван реферат у којем је истакла „његов реформаторски полет и енергију“, указујући да економска питања разматра са ширег социолошког аспекта; скренули су пажњу да се убудуће на Универзитету мора обратити већа пажња на социолошке науке и да зато један економиста-социолог треба да буде изабран за ванредног професора на Правном факултету. Тако је Савет на седници 2. децембра 1925. једногласно изабрао Јовановића за ванредног професора за економске науке, а потврђен је указом од 5. априла 1926.¹⁴

На инсистирање Слободана Јовановића, предавао је Аграрну економију и политику. Као доцент, 1924. године држао је Аграрну политику два часа недељно, четвртком и петком од 3 до 4 часа поподне студентима 3. и 4. семестра, Индустријску и социјалну политику један час недељно, суботом од 3 до 4 часа поподне за студенте 3. и 4. семестра и семинар из Економске политике четвртком од 5 до 7 часова поподне за слушаоце друге године. Све часове је држао у слушаоници бр. 63.¹⁵ Исти распоред је имао и 1925/26. године, а као ванредни професор 1926/27.¹⁶ Школске 1927/28. држао је Економску политику два часа недељно, Економску политику индустријску и

¹² Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 361, 382–383 (медаљон Милана Жујовића). О овим наставницима види више у: Љ. Кандић, *н. г.* 241–243, 252–256, 263–273.

¹³ Д. Јовановић, *Политичке усйомене, књиа I, Заноси*, 204–205; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 363–364 (медаљон Слободана Јовановића); *Присйоуно йредавање на универзијет-йу*, Време, 23. март 1924, 6; *Политика*, 25. март 1924, 6; *О социјалном духу у економији*, Архив за правне и друштвене науке, књ. VIII, бр. 5–6, Београд 1924.

¹⁴ Љ. Кандић, *н. г.*, 257; АС, БУ, фасц. III, бр. 799/1926.

¹⁵ *Прејлед йредавања за зимски семестар школске 1924/25*, Београд 1924, 7; *Прејлед йредавања за лејњи семестар школске 1924/25*, Београд 1925, 7.

¹⁶ *Универсијетски календар за школску йод. 1925/26*, Београд 1925, 6; *Универсијетски календар за школску йод. 1926/27*, Београд 1926, 22–23; *Универсијетски календар за школску йод. 1926/27, дойуна за лејњи семестар* Београд 1927, 211.

социалну један час недељно и семинар два часа недељно, све за студенте друге године, у истим терминима и у соби 63. Школске 1930/31. је Економској социјалној и Економској аграрној политици и семинару додао и Економску трговинску политику, један час недељно, такође за слушаоце друге године. Изгледа да је држао и Статистику, као и наставу на докторском течају. Семинар је држао са колегама М. Тодоровићем, Ј. Ловчевићем, М. Жујовићем и А. Јовановићем.¹⁷ Школске 1932/33. га више није било међу наставницима Правног факултета.

После доласка на факултет, Јовановић се осим наставном раду и предавањима посветио и научном раду и писању. Већ је иза себе имао две запажене докторске дисертације, штампане у Паризу. Потом се постарао да студенти добију уџбеник, односно његова стенографисана предавања, која су сами умножавали и делили. Са његових предавања су штампане белешке и уџбеници по којима су студенти Правног факултета спремали испите, а почео је и да објављује радове из области које су га интересовале: *Аграрна и индустријска пољитика* 1924; *Српски пољитика* 1924; *Земљорадња и индустрија: пољед у њихову прошлост, садашњост и будућност*, 1925; *Културна рада*, 1927; *Аграрна пољитика*, 1930; *Les effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie*, Paris 1930; *Еволуција радничкој пољитика*, 1932 итд. Бавио се аграрном политиком, социјалном политиком и положајем радника, социјалним законодавством, политичком и економском социологијом и другим питањима. Објављивао је радове као посебне публикације и у часописима *Литературна Машице српске*, *Архив за правне и друштвене науке*, *Српски књижевни гласник*, *Нова Европа*, *Социјални преглед*, *Алманаху Генерација пред стварањем* итд. Јовановић се није много ангажовао у текућим пословима факултета, није одлазио ни на научне скупове, али се темељно бавио науком до краја живота и његово научно стваралаштво било је веома значајно и оставило траг у економској науци.¹⁸ Међутим, страст за друштвеним и политичким ангажманом га је одвлачила од факултета и науке.

Поред научног рада, предавања на факултету и рада са студентима, Драгољуб Јовановић је од повратка у земљу развијао и живу стручну и предавачку активност ван аула Универзитета. Држао је бројна предавања у јавности о разним темама из области којима се бавио (о социологији рада, де-

¹⁷ *Универзитетски календар за школску год. 1927/28*, Београд 1927, 21; *Универзитетски календар за школску год. 1927/28*, Београд 1928, 30; *Универзитетски календар за школску год. 1928/29*, Београд 1928, 33–34; *Универзитетски календар за школску год. 1929/30*, Београд 1929, 34; *Универзитетски календар за школску год. 1929/30*, Београд 1930, 33; *Универзитетски календар за школску год. 1930/31*, Београд 1930, 35; Љ. Кандић, н. г., 260.

¹⁸ Љ. Кандић, н. г., 260–263; Д. Јовановић, *Пољитичке усјомене, књија 1*, Заноси, 205; *Аграрна и индустријска пољитика: стенографске белешке*, Београд 1924; *Српски пољитика: белешке*, Београд 1924; *Земљорадња и индустрија: пољед у њихову прошлост, садашњост и будућност*, Београд 1925; *Културна рада*, Београд 1927; *Аграрна пољитика*, Београд 1930; *Les effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie*, Paris 1930; *Увод у социјалну пољитику*, Београд 1931; итд.

мокраџији, актуелним политичким, друштвеним и економским питањима, личностима као што су Светозар Марковић, Анатол Франс итд.). Остварио је значајну сарадњу и са својим професором из Француске Николом Вулићем, који је преносећи француске академске обичаје у Србију покренуо серије јавних предавања у Београду и другим варошима Србије о најразноврснијим научним, стручним и друштвеним темама, постављајући тако темеље активности Коларчевог народног универзитета. Јовановић је одржао бројна предавања у Београду на Народном универзитету и у Физичкој сали нове зграде Универзитета, као и у Пироту, Јагодини, Пожаревцу, Дубровнику, Охриду, Сарајеву, Тузли, Загребу итд. Предавања су најављивана у штампи и била веома посећена, а потом су објављивана у часописима (*Нова Европа* и др.).¹⁹

У Јовановићу је буктала страст за политичким и друштвеним активизмом и није се задовољавао само радом у кабинету и са студентима. Био је један од друштвено и политички најангажованијих универзитетских професора. Упознајући се са тешким стањем у земљи, посебно тешким положајем сељаштва, увиђајући потребу за социјалним и културним радом у сиромашној, неразвијеној, неписменој и опустошеној земљи и побољшањем друштвеног и економског положаја становништва, током 20-их година, као професор Универзитета, окупљао је око себе „социјалне раднике“, био активан у Друштву социјалних радника и Групи за социјалну и културну акцију, уређивао њено гласило *Рад*, *Билтен*, *Алманах Генерација њред сиварањем*, учествовао на састанцима и у расправама, објављивао у дневним новинама итд. Публикације које је објављивао су због оштре критике режима често биле забрањиване. Са истомишљеницима је 1927. ступио у Савез земљорадника, у оквиру којег је образовао земљорадничку левицу. У посебно оштар сукоб са владајућим режимом ушао је после увођења шестојануарског личног режима краља Александра, критикујући власт и стварајући политички програм заснован на демократским начелима, српско-хрватском споразуму и федерализацији југословенске државе. Деловање у време шестојануарског режима довело га је брзо и у полицију и на суд, а потом и отерало са Универзитета.²⁰

Јовановић је, поред осталог, жустро бранио и аутономију Универзитета. Када је министар просвете Светозар Прибићевић 4. децембра 1924, на Ваведење, дозволио да полиција упадне на Универзитет како би тукла и хапсила студенте, Јовановић је оштро реаговао. Говорио је и писао против

¹⁹ Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене, књија 1*, *Заноси*, 193–194, 201, 235; Д. Јовановић, *Медаљони*, 1, 226; *Време*, 11. јануар 1924, 2; *Време*, 24. јануар 1924, 4; *Време*, 17. јануар 1925, 5; *Време*, 26. март 1925, 2; *Правда*, 10. новембар 1926, *Правда*, 15. децембар 1926, 6; *Правда*, 23. април 1928, 5; *Време*, 17. мај 1929, 3; итд.

²⁰ М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 484–485; Н. Јовановић, *Предговор*, 11–13; Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене, књија 1*, *Заноси*, 187–326; Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене, књија II*, *Сазнања*, Београд 1997, 9–193; Н. Јовановић, *Живот за слободу без сјраха*, 73–150.

Прибићевића оптужујући га да „силује најсветије установе наше цивилизације“, „врећа младост“, „искаљује се на Универзитету и омладини“. У тексту у *Новосиима* крајем децембра 1924, који је потписао као „један професор“, дао је на знање да се „универзитет мора бранити“, а ако и сами професори не буду хтели или могли да схвате потребу да се брани „последња светиња у земљи“, омладина ће „подвикнути“. Закључивао је да „никакав кукавичлук није дозвољен када је у питању последња тврђава слободе“.²¹

Политичка активност је Јовановићу доносила многе невоље, а како је сам писао, својом опозиционом борбом, нарочито честим забранама *Рага*, правио је неприлике и Правном факултету и Универзитету. Доживљавао је тешке оптужбе и нападе. Рецимо, после једног предавања на Народном универзитету 1924. године напали су га у београдском листу *Реч*, назвали су га „професорском битангом“ и питали докле ће га универзитетски професори трпети у својим редовима.²² Многи професори су тврдили да он својом акцијом „срамоти универзитет“, а многим професорима суседима су досадили агенти који су стално били у њиховој улици Бана Јелачића. Бранио га је професор Живојин Перић, који је на Правном факултету предводио групу супротстављену његовим патронима Слободану Јовановићу и Кости Куманудију, али је био увек пријатељски настројен према њему. Перић је сматрао да Јовановић чини све оно што је требало да чине сви професори, да су имали храбрости и да он „брани част читавог сталежа“.²³

Јовановић је први пут ухапшен и изведен пред Државни суд за заштиту државе већ у априлу 1929. због предавања о сељачким дуговима у друштву „Прогрес“. Пуштен је да се брани са слободе, а ректор Универзитета Чедомиљ Митровић, професор Правног факултета, и Универзитетски савет тражили су да се изјасни „поводом мера које су државне власти предузеле против њега“. Суђење је одржано у новембру 1929. и Јовановић је већ на почетку увидео „да се иде за тим да изгуби катедру и свакодневни додир са студентима“. Бранио га је адвокат Драгутин Јанковић. Током тродневног суђења је директно из суднице одлазио да држи предавање студентима који су га дочекивали све јачим аплаузом, посебно после ослобађајуће пресуде 22. новембра.²⁴

До велике неприлике је дошло почетком 1930, када је Јовановић послао торту Влатку Мачеку, прваку Хрватске сељачке странке, који је

²¹ Д. Јовановић, *Полијичке усйомене, књија 1, Заноси*, 230. Сукоб министра просвете са универзитетима, наставним особљем и студентима трајао је од априла до децембра 1924, због пензионисања професора у Београду и Загребу. До кулминације је дошло на Ваведене 1924. сукобом студената са жандармеријом и полицијом и пуцњавом у аулама Универзитета, а настављено је протестом студената против Прибићевића на Светосавској прослави, јануара 1925. Види више у: Милица Дамјановић, *Найредни йокреши сйуденатиа Београдској универзитетиа*, књига прва, 1919–1929, Београд 1966, 89–106.

²² Д. Јовановић, *Полијичке усйомене, књија 1, Заноси*, 233–234.

²³ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 376–377 (медаљон Живојина Перића).

²⁴ Д. Јовановић, *Полијичке усйомене, књија II, Сазнања*, 154–158, 171–174.

био у затвору. Овај се захвалио писмом које је доспело у полицију. Када се тих дана делегација Универзитета појавила код председника Владе генерала Петра Живковића са молбом за повећање плата, он их је искритиковао да траже помоћ од државе а шаљу торту Мачеку у затвор, односно шаље Драгољуб Јовановић, а они га трпе. Професори, пре свега ректор Чедомил Митровић, бранили су се да нису имали појма о томе, да универзитет с тим нема везе, да Јовановића трпе зато што је добар наставник, и да није њихово да суде о његовој политичкој активности. Делегација је отишла из Владе необављеног посла. О овом инциденту је било речи и на Факултетском савету Правног факултета.²⁵

Октобра 1930. Јовановић је поново ухапшен због говора на скупштини главног Савеза српских земљорадничких задруга и провео је 20 дана у затвору. По изласку из затвора поново је морао да објашњава своје поступке пред универзитетским органима и послао је копије инкриминисаног говора.²⁶ Није било никаквих последица по Јовановића, али почетком 1931. године Универзитет је морао јавно да реагује због његовог политичког рада и изјава. Ректор Владимир Митровић, професор Техничког факултета, почетком фебруара известио је министра просвете да је Универзитетски сенат „због тенденциозних гласова“ о ставу Универзитета у случају ванредног професора Драгољуба Јовановића, одлучио да „преда јавности“ изјаву која је објављена у штампи: „Поводом изјава које је г. Драгољуб Јовановић ванредан професор Универзитета учинио на скупштини Главног Савеза Српских Земљорадничких задруга, 27. септембра 1930, Универзитетски Сенат је у своје време предузео потребне кораке и предао г. Јовановића Дисциплинском суду. Али како се због тога што ствар није још пресуђена, проносе разна тумачења о гледишту Универзитета на то питање, Универзитетски сенат на својој седници од 9. фебруара ове године донео је одлуку да да ову изјаву: Универзитетски сенат се ограђује од изјава г. Јовановића не слаже са њима, жали што је до њих дошло и оставља Дисциплинском суду да по томе донесе своју надлежну одлуку“.²⁷

Међутим, следеће године ситуација је кулминирала. Професор Јовановић је због опозиционог деловања, због антирежимских иступа, ширења летака и нарочито због штампања и ширења елабората „Задаци нове власти“, у којем се залагао за потпуну промену државне власти и друштвеног поретка у држави, ухапшен у мају 1932, изведен пред Државни суд за заштиту државе због „злочинстава“ из члана 1 Закона о заштити јавне безбед-

²⁵ Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књ. II, Сазнања*, 176–177; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 361.

²⁶ Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књига II, Сазнања*, 188–192.

²⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд Министарство просвете Краљевине Југославије (МПКЈ), 66–137, Универзитет у Београду, К.439, 17. фебруар 1931; *Политика*, 10. фебруар 1931, 8; *Правда*, 10. фебруар 1931, 9.

ности и поретка у држави. После истраге, 1. октобра 1932. осуђен је на годину дана строгог затвора и губитак државне службе. Казну је издржавао у Сремској Митровици а потом био прогнан у Санџак – „Српски Сибир“. То је значило прекид рада на Универзитету. Нижи дисциплински суд за наставнике Београдског универзитета (Милан Тодоровић, Реља Поповић и Раденко Станковић) је заседао јула 1932. док је кривични поступак био у току, и донео је решење да се поступак против Драгољуба Јовановића одложи до свршетка кривичног поступка, те да се одложи решење о обустави плате док се не достави оптужба државног тужиоца. Међутим, пресудом од 1. октобра, која је по Закону постајала извршна одмах, престала му је служба на Универзитету, о чему је био извештен Ректорат. Актом деканата Правног факултета од 12. октобра 1932. Драгољуб Јовановић је разрешен дужности ванредног професора и „управника Семинара за Економну и Социјалну Политику“. Краљ Александар је 30. октобра донео указ којим је решено да се Јовановић отпусти из службе са губитком права на пензију.²⁸

Сам Јовановић је касније писао да је од почетка био добро примљен на Факултету, да је „одиста само моја кривица што нисам постао један од његових стубова“. Наглашавао је наклоњеност Слободана Јовановића према њему, али и Живојина Перића који је предводио другу групу професора на Правном факултету у то време. Писао је касније, а то потврђује и архивска грађа, да уклањање са факултета није учинио ни факултет ни универзитет, већ судска пресуда којом је кажњен и губитком службе. Све до 1941. године уместо Јовановића није изабран други наставник за аграрну и социјалну политику, а студенти су испите спремали по његовим уџбеницима. После издржане казне и одласка у интернацију, Слободан Јовановић је чак интервенисао код министра просвете Боже Максимовића да пошаљу Драгољуба у иностранство јер је био први на листи за Рокфелерову стипендију, што је овај кратко одбио: „Таман посла! Зар му ми не дозвољавамо слободно кретање по земљи па ћемо га пустити да вршља по страном свету!“²⁹ Његов бранилац на суду Драгутин Јанковић је, према Јовановићевим сазнањима, у својству министра пољопривреде интервенисао да он буде пуштен из

²⁸ АЈ, МПКЈ, 66–137, Универзитет у Београду, бр. 4094, 3. август 1932; Исто, Правни факултет у Београду, бр. 14912, 12. октобра 1932, разрешење; Исто, Државни суд за заштиту Државе, бр. 17/32, 10. октобар 1932; Исто, Универзитет у Београду, Ректорат – Министарству просвете, бр. 5421, 24. октобар 1932, Пресуда Драгољубу Јовановићу, бр. 17/32, 1. октобар 1932; АС, БУ, III/102/1932, Нижи дисциплински суд за наставнике – Ректорату, бр. 12, 29. јул 1932; Исто, бр. 5421, 12. октобар 1932, Пресуда; Исто, Правни факултет, бр. 14912, 12. октобар 1932; Исто, указ бр. 44008, 30. октобар 1932; АС, БУ, III/157, бр. 3900/33, 13. мај 1933; *Испраћај и пројив др Драгољуба Јовановића и др Симе Марковића*, Правда, 18. мај 1932, 4. О опозиционим активностима због којих је Јовановић ухапшен и осуђен, суђењу и издржавању казне видети више у: Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књија II, Сазнања*, 207–331; Н. Јовановић, *Живои за слободу без сѝраха*, 166–201.

²⁹ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 362; Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књ. II, Сазнања*, 203–204.

Сјенице.³⁰ Јовановић је на факултету у међуратном периоду остао непуних девет година, од почетка 1924. до половине 1932. године, што је био „релативно кратак период“, али, како сведочи Јовановић, дао му је „главно обележје, оно које на човека оставља професија“.³¹

После дуге паузе, интензивног опозиционог политичког рада и скривања током Другог светског рата и окупације,³² Драгољуб Јовановић се по други пут нашао на Универзитету и Правном факултету 1945. године. Указом од 11. јуна, постао је хонорарни професор Економске политике ФНРЈ, у сасвим другим условима на Универзитету и у држави. У току је била социјалистичка револуција и долазак Комунистичке партије на власт. На Универзитету је како је сам записао, била „сасвим друкчија атмосфера“, мало ко га је од ранијих колега и бивших ученика примио пријатељски; на факултету су владала тројица комуниста које није познавао, Слободан Јовановић је био у емиграцији и осуђен у одсуству, Живојин Перић је избегао у Швајцарску, Божидар Марковић је био у Америци. Подршку је нашао код Милана Жујовића и Милана Владисављевића, који су касније и сами имали проблема са новим властима, а из личних побуда га је подржавао и Боривоје Благојевић. Чак ни зграда факултета више није била Капетан Мишино здање већ нова зграда на Ташмајдану.³³ По сопственом сећању, у првих неколико месеци није предавао, дуго је чекао програм и дворану и био је само у испитној комисији.³⁴

Драгољуб Јовановић је са Народном сељачком странком (коју је основао 1940) фебруара 1945. пришао Народном фронту и сарађивао са комунистима у стварању и раду нових органа власти. На изборима у новембру 1945. изабран је за посланика Уставотворне скупштине и постао је члан Президијума Народне скупштине ФНРЈ. Међутим, и са новом влашћу је врло брзо дошао у сукоб, оштро је критиковао, а у Народном фронту и Народној скупштини узео улогу опозиције, што га је опет коштало слободе и места на Универзитету. Врло брзо се почео супротстављати једнопартијском режиму, критикујући нацрт Устава ФНРЈ, Закон о задругама, Закон о јавном тужилаштву, Петогодишњи план, буџет, политику према селу итд. Нова власт га је сматрала опасним противником и оптужила га за везе са

³⁰ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 129, II, 13–15 (медаљон Драгутина Јанковића).

³¹ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 359.

³² М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 485; Н. Јовановић, *Предјовор*, 13–17. О тридесетим годинама и Другом светском рату Јовановић детаљно пише у *Полицијским усвојенима*, књига III–VII, а видети и: Н. Јовановић, *Живот за слободу без стораха*, 151–381; Надежда Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927–1939*, Београд 1994.

³³ Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 362; Љ. Кандић, *н. г.*, 263; АС, Министарство просвете Србије, фасц. XXII, бр. 60, досије Драгољуба Јовановића. О уклањању Милана Владисављевића (1947), и Милана Жујовића (1958), са универзитета види: Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, 258; Драгомир Бонџић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, Београд 2010, 332–334.

³⁴ Д. Јовановић, *Медаљони*, II, 21 (медаљон Михаила Константиновића).

емиграцијом и западним обавештајним службама. Од средине 1946. власт је почела обрачун, а у јулу 1946. му је одузет посланички мандат, након чега је искључен из Народне сељачке странке. На њега је почела диригована хајка у штампи, његови протести нису објављивани, а био је изложен и физичким нападима присталица нове власти.³⁵ Обрачун је укључивао и изгон са факултета, овај пут још пре судске пресуде, много „бучније“, уз свесрдно учешће његових колега наставника кроз факултетске и универзитетске органе, и студената преко студентске организације, Народне студентске омладине. Био је први професор који је после Другог светског рата уклоњен са Универзитета због политичке неподобности (после низа пензионисања и одлука Суда части 1945).³⁶

После опозиционих иступа у Народној скупштини, Јовановић је у лето 1946. сматран највећим и најопаснијим противником на Београдском универзитету. Зато је и за остале противнике режима на факултетима коришћена фраза „драгољубовци“, која је по тежини парирала већ употребљаваним „дражиновци“ и „гроловци“. Партијска организација на Универзитету је сматрала да је Правни факултет „центар реакције“ због „непријатељског деловања“ Драгољуба Јовановића и да га треба уклонити са Правног факултета због наводног „ненаучног рада“ и „ненаучног држања“. Вјера Ковачевић, секретар Универзитетског комитета Комунистичке партије Србије, је у извештају Месном комитету Београда 3. јула 1946. писала да „на Универзитету у последње вријеме осјећа се појачан рад Драгољуба Јовановића међу студентима и међу наставницима“. Извештавала је да су створили извесне мање групе по свим факултетима које се састају и доносе закључке како даље да развију рад, са тактиком „увлачења у наше организације“, окупљања што већег броја људи око себе и приближавања свима онима који су ван Партије и СКОЈ-а. Закључивала је да „још нијесу почели да директно иступају против нас али сви су изгледи да сад врше припреме за то“. Према њеном сазнању, Драгољуб Јовановић је на састанку једне групе рекао да у земљи влада диктатура, да је он у Фронту само дотле док се реши питање граница Југославије као „истински националиста“, а да ће после тога прећи у опозицију. Јовановић и други „непријатељски“ расположени наставници окупљали су око себе студенте у кабинетима и на другим местима. Партија је у тим кружоцима имала убачене људе и сматрала је да су се они састојали од „разних дисквалификованих, неморалних људи који

³⁵ М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 485; Н. Јовановић, *Преглед*, 16–20; Н. Јовановић, *Животи за слободу без страха*, 382–536; Dragoljub Jovanović, *Sloboda od straha, izabrane političke rasprave*, priredila Nadežda Jovanović, Božidar Jakšić, Beograd 1991, XIX–XXI, 392–482; Момчило Павловић, *Драгољуб Јовановић и комунисти 1945–1947*, Човек изнутра слободан. Драгољуб Јовановић – научник, политичар, страдалник, Ниш 1993, 149–155; Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књија VIII, Ошјор и казна*, Београд 1997; Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књија IX, Ошозиција-робија*, Београд 1997, 9–180.

³⁶ Види: D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 69–91, 255–263.

су се везали за непријатеље Југославије, Дразу, Грола и сада Драгољуба“. Ковачевић је изјавила: „Њима припремамо избацавање са Факултета пошто их раскринкамо и прикупимо још материјала о њима“. За њу су они били „биједници“ али је тражила од више партијске инстанце „по овом питању још мало одређенији став, да ли кроз њих да почнемо да нападамо и на Драгољуба“. ³⁷ Ако се ово питање постављало почетком јула, током месеца су све недоумице биле отклоњене.

Током јула је под командном палицом Комунистичке партије, преко универзитетских и факултетских органа и студентске и партијске организације на Универзитету, спроведена кампања против Јовановића, нападима на конференцијама и у студентској и дневној штампи. Разлоге за нападе налазили су у његовим предавањима и скриптама. На седници Правног факултета „утврђено је“ да је он наводно предавао Економску политику ФНРЈ „изврћући чињенице и грешећи се о основне принципе науке политичке економије“, хвалио је немачку привредну политику у окупираној Србији, обавезну обраду земље и отварање рудника, првоборце је оцењивао строжије него остале студенте итд. Табаци које је самоиницијативно објављивао наводно су врвели „непростојним незнањем и искривљавањем“ и у њима је показивано „непријатељство према држави и народу“ и економској политици ФНРЈ. На седници Факултетског савета 31. јула 1946. године Јовановић је и потврдио да су „инкриминисани“ табаци његови. Са једним гласом против, Савет је предложио удаљење. Универзитетски савет је 5. августа 1946. прихватио предлог Факултетског савета и одлучио да се Јовановић „због ненаучног, противнаучног и противнародног иступања у својим предавањима економске политике, уклони као недостојан са факултета“. Министарство просвете Србије је 17. септембра 1946. донело одлуку о уклањању Драгољуба Јовановића са Универзитета. ³⁸

О прогону са Правног факултета, кобној седници од 31. јула и понашању појединих колега Јовановић је оставио своје записе. Њему је посебно тешко пало што су се његови говори у Скупштини одразили на факултет. Писао је да су професори комунисти, пре свега Јован Ђорђевић и Радивоје Увалић, хтели да га без саслушања „дисквалификују на основу омладинских достава и несигурних студентских бележака“. Продекан Јован Ђорђевић га је прво у четири ока дискретно обавестио да су неки

³⁷ *Izveštaj Univerzitetski komitet – Mesnom komitetu KPS, 3. VII 1946, Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948, priredili Momčilo Mitrović i Đorđe Stanković, Beograd 1985, 83.*

³⁸ АС, БУ, фасц. 84, Ректорат Београдског универзитета – Министарство просвете НР Србије, бр. 2617, 8. август 1946; *Универзитетски савети донео је одлуку да се Драгољуб Јовановић као недостојан уклони са Универзитета*, Борба, 11. август 1946, 1; *Истио*, Глас, 11. август 1946; D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 244, 247, 256–257, 263; Н. Јовановић, *Живот за слободу без страве*, 503–507.

студенти имали замерке на табаче са његових предавања из Економске политике. На седницу на којој се говорило о његовом уклањању није ни требало да буде позван, али су колеге Борислав Благојевић и Миливоје Ч. Марковић инсистирали да се он појави и објасни инкриминисане реченице у табацима. Претпоставља да га је Благојевић анонимно обавестио телефоном, али, као ни Сретен Вукосављевић ни Михаило Константиновић, није се појавио на седници („није имао храбрости да буде судија“). По Јовановићу, настала ситуација је посебно тешко пала Милану Жујовићу, који се поздравио са њим као да му изјављује саучешће, „обарајући главу и кријући очи“, а и остали су се поздравили са њим „једва покретом главе или овлашним стиском руке“. Највише га је бранио Миливоје Марковић, као и Милан Владисављевић. Јовановићу су постављена питања да ли су инкриминисани табаци његови, да ли је у њима писало о позитивним странама окупације и да ли је студентима препоручио као уџбеник свој *Увод у социјалну њолиџику*, у којем је писало да је Жорж Сорел инспирисао и Лењина и Мусолинија. Јовановић је рекао да су табаци његови, да је говорио о позитивним странама окупације, али много више о штетним, да је у недостатку литературе препоручивао и друге своје уџбенике и објаснио је поједине реченице за које је оптуживан. Професор административног права Никола Стјепановић је рекао да „они то нису знали“, а други, међу њима и неки који су му били студенти, држали су погнуте главе и ћутали. Тада је схватио да је све готово и да не вреди борити се, али се ипак обратио колегама речима: „Знам да је овај поступак дошао као последица мојих говора у Скупштини. Биће оно што је режим одлучио да буде. Ја бих једино волео да се ви не срамотите вршећи један посао који вам не приличи. Нека ме осуди полиција, суд, ко хоће, само нека то не чине људи са којима сам сарађивао у једном узвишеном позиву“. Касније је писао и да је „све то било крајње мучно за човека који је волео наставнички позив и био срећан што га је нови поредак поново довео у везу са омладином после 13 година одвојености од драгог факултета“. Пошто га је продекан Ђорђевић позвао да се повуче, донета је одлука о његовој суспензији са факултета, до доношења коначне одлуке. По Јовановићу, одлука је већ била донета претходног дана и носила је датум 30. јул.³⁹

Удаљавање Драгољуба Јовановића са Правног факултета и Универзитета је било брижљиво припремљено, пажљиво анализирано у партијској организацији и праћено снажном пропагандном хајком у штампи, која је

³⁹ Д. Јовановић, *Политичке усјомене, књига IX, Ојозиција-робија*, Београд 1997, 60–63; Н. Јовановић, *Животи за слободу без стјраха*, 504–506; Д. Јовановић, *Медаљони*, I, 384–385 (медаљон Милана Жујовића); Д. Јовановић, *Медаљони*, II, 21 (медаљон Михаила Константиновића); Д. Јовановић, *Медаљони*, IV, 156 (медаљон Борислава Благојевића), 170–171 (медаљон Миливоја Ч. Марковића). И Миливоје Марковић је већ 1949. удаљен са Правног факултета (D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 259).

раскринкавала његов „издајнички наставнички рад“, наводила све грехове у његовим предавањима и скриптама и оправдавала одлуку универзитетских власти. Поред осталог, навођено је да није признавао напоре народа Југославије на изградњи земље и обнови економије; тврдио је да је окупација донела позитивне економске мере; изостављао је АВНОЈ и НОБ при навођењу извора Устава ФНРЈ; „поткопавао“ је братство и јединство и „сејао семе мржње“ међу народима; наводио је „ауторитативно мишљење Немаца“ о „нерадним и недисциплинованим Србима“. У листу београдских студената *Народни студенти* писало је да Јовановићева предавања и скрипте „немају везе са науком и научном методом“, пуна су „најапсурднијих тврђења“, „више су личила на ћаскање једног доконог реакционара“ него на предавања научника и да су студенти у више наврата негодовали против њих. Јовановић је на предавањима говорио лоше о бољшевизму, често нападао народну власт, државно и друштвено уређење, клеветао Совјетски Савез и тврдио да власт није у рукама народа већ у рукама комуниста. Штампана је и касније пратила даљи ток политичког прогона и упозоравала на деловање „драгољубоваца“ на Универзитету.⁴⁰ Партија је била задовољна обављеним послом и у извештају Универзитетског комитета је констатовано да је „наставничка ћелија постигла један видан политички успех тиме што је успела да на Савету Правног факултета привремено суспендује др Драгољуба Јовановића“ и истакнуто је да је око 20 наставника иступило против, а за њега су била четири професора.⁴¹ У штампи је број наставника који су били за Јовановића смањиван на једног.

После уклањања са Универзитета, прогон на Драгољуба Јовановића је настављен и у аспекту елиминисања из јавног и политичког живота. Ухапшен је маја 1947. и у октобру осуђен на девет и по година робије због наводне сарадње са страним обавештајним службама и емиграцијом, која није била доказана. Казну је одлежао у Сремској Митровици, а са робије је изашао новембра 1955. Умро је у Београду маја 1977.⁴²

Драгољуб Јовановић је у два наврата радио као наставник Београдског универзитета и оба пута је уклоњен и завршио у затвору. И поред одласка са Универзитета, оставио је на њему дубок траг: посећеним и добро припремљеним предавањима, уџбеницима и скриптама, научним радовима,

⁴⁰ *Универзитетски савети донео је одлуку да се Драгољуб Јовановић као недостојан уклони са Универзитета*, Борба, 11. август 1946, 1; *Истио*, Глас, 11. август 1946; *Ненаучни и нејријалтски рад ј. проф. др Д. Јовановића на Правном факултету*, Народни студент, 26. јун 1946, 4; D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 257.

⁴¹ *Izveštaj Univerzitetski komitet – Mesnom komitetu KPS, 29. VII 1946*, Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948, 92.

⁴² О хапшењу, осуди, робији и животу после робије види више у: Н. Јовановић, *Животи за слободу без сјаха*, 536–644; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књиге: IX 183–349, X, XI, Београд 1997; Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006, 335–339; М. Радојевић, *Драгољуб Јовановић*, 485; Н. Јовановић, *Преглед*, 20–22.

али и залагањем за демократију, социјалну једнакост и правду и понашањем универзитетског професора. Како је говорио Живојин Перић, Јовановић је чинио све оно што је требало да чине сви универзитетски професори – да су имали храбрости. Драгољуб Јовановић је имао храбрости – али то га је коштало прогона са Универзитета и вишегодишње робије. Још на робији је писао политичке успомене и медаљоне, кратке портрете о савременицима са којима се познавао и сарађивао, међу којима има и неколико медаљона наставника Правног и других факултета Београдског универзитета, који пре свега доносе драгоцене трагове о личном односу Јовановића према њима и њиховог према Јовановићу, али и део слике његовог односа према Београдском универзитету.

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND UNIVERSITY OF BELGRADE

DRAGOMIR BONDŽIĆ

Institute for Contemporary History, Belgrade

The paper is based on the archival documents, press, memoirs and literature. It considers the place of the University of Belgrade in the life and work of Dragoljub Jovanović. Jovanović was not a student of the University of Belgrade, but his life was closely related to this institution from an early age. On two occasions he was a professor at the Faculty of Law at the University of Belgrade in two different historical epochs: for the first time from 1923 to 1932, and for the second time, shortly in 1945/46. Both times, Jovanović's work began with great expectations and hopes, but it was interrupted by expulsion and court judgments. Special attention in the paper was paid to the expulsion of the Dragoljub Jovanović from the Faculty of Law and the University of Belgrade in 1932 and 1946, as well as the role played by university authorities and university teaching staff in that expulsion.

Keywords: Dragoljub Jovanović, University of Belgrade, Faculty of Law, Professor, Sociology, Agrarian Policy, Agrarian Economy, Persecution